

TIJORAT BANKLARINING SOLIQ YUKINI OPTIMALLASHTIRISH YO'NALISHLARI

Mirramazonova Madinabonu Muzaffar qizi

Annotatsiya. Mazkur tezisda tijorat banklarining soliq yukini optimallashtirishning iqtisodiy mazmuni, amaldagi soliq siyosati sharoitida banklar uchun muhim bo'lgan soliq xarajatlarini boshqarish mexanizmlari hamda soliq ma'muriyatchiligini takomillashtirish yo'nalishlari tahlil qilingan. Soliq yukini optimallashtirish soliqlarni sun'iy ravishda kamaytirish yoki soliq bazasini yashirish emas, balki bankning moliyaviy operatsiyalari, xarajatlari, aktivlari va soliq majburiyatlarini qonunchilik doirasida oqilona rejalashtirish sifatida talqin etilgan.

Kalit so'zlar: tijorat banklari, soliq yuki, foyda solig'i, soliq bazasi, soliq rejalashtirish, soliq risklari, bank rentabelligi.

KIRISH

Tijorat banklari moliya tizimining alohida institutsional bo'g'ini bo'lib, ularning soliq majburiyatlari oddiy xo'jalik yurituvchi subyektlarga nisbatan murakkabroq shakllanadi. Buning sababi bank daromadlarining foizli va foizsiz manbalarga ajralishi, kredit operatsiyalari bo'yicha ehtimoliy yo'qotishlarga rezervlar shakllantirilishi, qimmatli qog'ozlar va valyuta operatsiyalarining mavjudligi, ko'p sonli filiallar hamda katta hajmdagi aktivlar bilan bog'liqdir. Soliq yukining haddan tashqari yuqori bo'lishi bankning kapitalizatsiya imkoniyatlarini cheklashi, kredit resurslari qiymatiga ta'sir ko'rsatishi va investitsiya faoliyatini susaytirishi mumkin. Aksincha, soliq majburiyatlarining iqtisodiy jihatdan asoslangan va shaffof boshqarilishi bankning moliyaviy barqarorligi bilan davlat budjeti manfaatlari o'rtasidagi muvozanatni ta'minlaydi.

ASOSIY QISM

Tijorat banklarining soliq yukini optimallashtirish, avvalo, "soliqni kamaytirish" va "soliqni optimallashtirish" tushunchalarini farqlashni talab qiladi. Soliq bazasini yashirish, daromadlarni boshqa hisobot davriga asossiz ko'chirish yoki xarajatlarni sun'iy ravishda oshirish qonuniy optimallashtirish hisoblanmaydi. Soliq qo'mitasi bunday holatlarni soliq bazasini kamaytirib ko'rsatish sifatida baholashi va tegishli moliyaviy javobgarlik choralari qo'llashi mumkin. Shu sababli bankda soliq yukini boshqarishning markaziy tamoyili qonuniylik, iqtisodiy mazmunning ustuvorligi va har bir operatsiyani hujjatlar bilan asoslashdan iborat bo'lishi kerak [1].

Banklar uchun soliq yukini optimallashtirishning birinchi muhim yo'nalishi foyda solig'i bazasini sifatli boshqarishdir. O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining 2025-yil yakunlari bo'yicha ma'lumotlariga ko'ra, tijorat banklarining jami daromadlari qariyb 200,8 trln so'mni, jami xarajatlari esa foyda solig'i xarajatlari hisobga olgan holda qariyb 185,3 trln so'mni tashkil etgan. Natijada bank tizimining sof foydasi 15,5 trln so'mga yetgan. Shu davrda

solig to'langunga qadar foyda 18,385 trln so'mni, foyda solig'i bilan bog'liq xarajatlar esa 2,883 trln so'mni tashkil etgan [3]. Mazkur ko'rsatkichlar 2024-yilga nisbatan bank tizimining moliyaviy natijalari sezilarli yaxshilanganini ko'rsatadi: xususan, sof foyda 6,97 trln so'mdan 15,50 trln so'mga oshgan. Bu holat tijorat banklarida foyda solig'i bazasini to'g'ri shakllantirish, soliqqa tortiladigan va soliqqa tortilmaydigan daromadlarni aniq tasniflash hamda chegiriladigan xarajatlarni qonunchilik talablariga muvofiq hisobga olish soliq yukini samarali boshqarishning muhim sharti ekanini ko'rsatadi [3].

Mazkur yo'nalishda kredit portfeli bo'yicha shakllantiriladigan rezervlarning moliyaviy va soliq hisobidagi tan olinishi alohida ahamiyat kasb etadi. Banklar kredit tavakkalchiligi yuzaga kelishi ehtimolini hisobga olib, ehtimoliy yo'qotishlar uchun katta miqdorda rezervlar shakllantiradi. Markaziy bank hisobotiga ko'ra, kredit va lizing operatsiyalari bo'yicha ehtimoliy yo'qotishlar uchun ajratmalar 2025-yilda 34,4 trln so'mga yetgan [3]. Shuning uchun moliyaviy hisobot standartlari asosida shakllantiriladigan rezervlar bilan soliq maqsadida chegirib tashlanadigan xarajatlar o'rtasidagi tafovutlarning muntazam monitoringini tashkil etish zarur. Soliq hisobida tan olinmaydigan rezervlarni avtomatik tarzda xarajatga kiritish soliq risklarini oshiradi, aksincha, qonunchilikda ruxsat etilgan chegirmalardan foydalanmaslik bankning ortiqcha soliq to'lashiga sabab bo'ladi.

Ikkinchi yo'nalish soliq va moliyaviy hisob o'rtasidagi doimiy hamda vaqtinchalik farqlarni samarali boshqarishdan iborat. Tijorat banklari moliyaviy hisobotlarini xalqaro moliyaviy hisobot standartlari asosida shakllantirishi sababli aktivlarning qadrsizlanishi, amortizatsiya, moliyaviy instrumentlarni qayta baholash va kechiktirilgan soliqlar bo'yicha buxgalteriya hisobidagi yondashuv soliq hisobidan farq qilishi mumkin. Bunday tafovutlarni faqat yil yakunida aniqlash bankning soliq rejalashtirish imkoniyatlarini cheklaydi. Shuning uchun yirik banklarda "tax accounting map", ya'ni har bir muhim balans va daromad-xarajat moddasining moliyaviy va soliq hisobidagi maqomini ko'rsatuvchi elektron registri shakllantirish maqsadga muvofiq.

Uchinchi yo'nalish bank aktivlari va kapital qo'yilmalariga oid soliq xarajatlarini boshqarish bilan bog'liq. Banklarning filial tarmog'i, binolari, bankomatlari, server uskunalari, ma'lumotlarni qayta ishlash markazlari va boshqa asosiy vositalari mol-mulk solig'i hamda amortizatsiya xarajatlarini shakllantiradi. Shu sababli foydalanilmayotgan yoki iqtisodiy samara bermayotgan aktivlarni balansda uzoq vaqt ushlab turish bankning nafaqat operatsion xarajatlarini, balki tegishli soliq majburiyatlarini ham oshirishi mumkin. Aktivlardan foydalanish samaradorligini baholash, ortiqcha ko'chmas mulkni realizatsiya qilish, raqamli xizmatlar kengaygani sari filiallar infratuzilmasini optimallashtirish soliq yukini bilvosita kamaytiradigan iqtisodiy mexanizm hisoblanadi. Bunda asosiy maqsad soliqni tejash emas, balki aktivning daromad keltirish qobiliyati va unga to'g'ri keladigan jami xarajat o'rtasidagi nisbatni yaxshilashdir.

XULOSA VA MUNOZARA

Tijorat banklarining soliq yukini optimallashtirish soliq majburiyatlarini imkon qadar kamaytirishga qaratilgan tor yondashuv sifatida emas, bankning moliyaviy barqarorligi,

rentabelligi va qonunchilikka rioya etishi bilan uzviy bog‘liq boshqaruv jarayoni sifatida qaralishi lozim. Amaldagi sharoitda foyda solig‘i bazasini to‘g‘ri shakllantirish, kredit yo‘qotishlari uchun rezervlarning soliq hisobidagi maqomini aniq belgilash, moliyaviy va soliq hisobi tafovutlarini boshqarish, aktivlar tarkibini optimallashtirish hamda soliq risklarini bank risk-menejment tizimiga integratsiya qilish ustuvor yo‘nalishlardir.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi. Soliq va budget siyosatining 2025-yilga mo‘ljallangan asosiy yo‘nalishlari qabul qilinganligi munosabati bilan O‘zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida: O‘zbekiston Respublikasining 2024-yil 24-dekabrda O‘RQ-1014-son Qonuni // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi. — Toshkent, 2024.
2. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. O‘zbekiston Respublikasining 2025–2027-yillarga mo‘ljallangan Fiskal strategiyasi. — Toshkent: Iqtisodiyot va moliya vazirligi, 2024.
3. Central Bank of the Republic of Uzbekistan. Annual Report 2025. — Tashkent: Central Bank of the Republic of Uzbekistan, 2026. — 195 p.
4. International Monetary Fund. Republic of Uzbekistan: 2025 Article IV Consultation — Press Release; and Staff Report // IMF Country Report. — Washington, D.C.: International Monetary Fund, 2025. — No. 25/143.
5. OECD. Tax Administration 2025: Comparative Information on OECD and Other Advanced and Emerging Economies. — Paris: OECD Publishing, 2025. — 227 p. — DOI: 10.1787/2d5fba9c-en.